

Tankar om ordbruk inför Apertums möte i Degerfors 10 augusti 2017

av José Luis Ramírez

Frågan om teknisk kunskap (som ska diskuteras den 10 augusti i Degerfors) är verkligen en av de mest aktuella i dagens ständigt förändrade samhällskultur och i människors livsföring. Den skiljer verkligen det mänskliga släktet från andra djurarter, vilket Aristoteles antydde i sin "Politik". Det verktyg som besitts av människosläkten för sin säregna "sociala livsföring" (*zoon politikón*) är språket, dvs användningen av ett artikulerat ordsystem för att både förstå, lära sig, minnas och överföra insikterna och kunskaps- förmågan till varandra.

Problemet med språket är att dess referens (och därmed vad vi kallar "kunskap") återger en erfarenhet som inte står still, utan utvecklas ständigt. Kunskapen och språket associerar till det som vi erfar, men förändras och utvecklas från en tid till en annan och från ett samhälle till ett annat (ja, även människor emellan i samma samhälle). Vi översätter vår uppfattning inte bara mellan språken.. "Över-sättandet" sker ständigt (även mellan människor inom samma språk), mot bakgrund av deras erfarenheter, tidens omständigheter, situationer, osv.

Varje ord uppvisar en semantisk grund som låter orden beteckna våra tankar och anpassar dem till olika omständigheter och miljöer. Därför borde man inse att en av våra viktigaste kunskaper i skolan (vilket Hans Larsson tog upp) vore ordens s.k. "etymologi", en viss insikt om hur ett ord bildades och varför. Det visar sig dessutom att ordens etymologi skapar (i mycket större grad än vad vi är medvetna om) en bro mellan olika språk och talesätt och hjälper till att förstå översättningen mellan språken och dess bakomliggande (historiskt skapade) mentalitet.

Detta innebär inte att orden besitter semantisk entydighet. Tvärtom. Orden (som alla våra verktyg) brukas i ständigt växlande sammanhang och anpassas till olika situationer och avsikter.

Språket är en aktivitet som ger uttryck åt mentala föreställningar (inte bara bilder) och uppfattningar med hjälp av ett antal vannemässigt, socialt inlärda kombinationer av etablerade ljud ("fonem") som kombineras i en oändligt skapande vokabulär. Ordens ursprung är fonologiskt. De uttalas med rösten och lärs in och sprids genom hörseln, även om detta sker med association till vad andra synen låter

oss uppfatta. Att seendet uppfattas idag som det främsta kunskapsgrundande sinne (och själva ordet "sinne" relateras semantiskt till seendet) beror på den dominans som ögat (och handen) fick under historiens lopp. Tillkomsten av skriftspråket (vars spridning i rummet och vars bestående i tiden övervinner talspråkets begränsningar) har blivit det förgivettagna kommunikations- och kunskapsförmedlingsverktyget. Därför har man etymologiskt avlett kunskapens ord "idé" från "uideo" (seendeförmåga). Vi frågar ofta varandra "Ser du inte att...?", när vi, egentligen, menar "Förstår du inte att...? Mina blinda kurskamrater i gymnasiet skrattade, när man frågade dem (om de "visste") på detta sett.

I Aristoteles traktat "*De sensu*" (om sinnena) kan man läsa att hörseln är det viktigaste kunskapsgrundande och -utvecklande sinne. I andra skrifter föll Aristoteles ändå för seendets uppfattning som grundläggande kunskaps-sinne, vilket Hanna Arendt påpekade som en beklagandemotsägelse. I vår tid är "ögonseendet" den förgivettagna metaforen för kunskap och förståelse.

Ordet "kunskap" har uppstått från en semantisk sammanblandning, där kännedomen eller "kunnandet" kan handla såväl om förståelse och inläring som om handlingsförmåga. "Teknisk kunskap" innebär en förmåga att åstadkomma ett avsett resultat mot bakgrund av inlärd erfarenheter. Det grekiska ordet "*tekne*" betyder det som vi benämner "konst". I den latinska etymologin heter "konst" = "art", som blir ofta i samma betydelse (ty det kan betyda också annat) ett förekommande prefix i flera svenska ord (artikel, artefakt, m fl). Nya ord bildas utifrån de redan befintliga, men det är viktigt att inte låta sig vilseledas av samstämmigheten mellan ordens fonem och deras mening, samtidigt som just ordbildningen ska hjälpa oss att förstå meningen med orden.

"Teknisk kunskap" är (på sätt och vis) en redundans som avslöjar det tvetydiga i orden "kunna" och "kunskap", som gäller såväl förvärvade erfarenheter och insikt som "förmågan" att åstadkomma något nytt mot bakgrund därav. Det handlar om att veta "vad" och att veta "hur" och ett sätt att markera skillnaden är att använda orden "teori" och "praktik" som två skilda riktningar av "kunskapen". Att förstå orden och det orden påstår kräver "urskillningsförmåga", dvs. insikt om ordvalet och "*medvetenhet om vad vi gör med orden och vad orden gör med oss*", vilket för mig utgör definitionen av det som vi kallar "retorik". Ty jag hör till dem som under drygt två decennier drivit på behovet att betrakta kunskapen om *Retorik* inte som

manipulativ instrument utan i en sundare betydelse: såsom den mest grundläggande kunskapsämne i en sann grundutbildning.

Det som ger människosläktet försprång bland dem som kan klassas (i aristoteliskt uttryckssätt) som "sociala djur", är dess förmåga till det som kallas "logos" (= "diskurs", dvs. bruket av ord, inte bara "ord" eller "tanke"). Det innebär en medveten användning av språket, som andra djurarter saknar. Denna medvetenhet måste ändå främjas, på rätt sätt, från barndomen. "Pedagogik" innebär "ledning av barnen" i deras *logos*-verksamhet. Ordet *skholé* (ursprunget till vårt "skola"), betydde på grekiska "ledighet (från kroppsarbete)", i latinet kallat "*otium*", vars motsats är "*neg-otium*" (affärsliv)]

Kommunikationen människor emellan är det grundläggande elementet för en fördjupad förståelse (också kallad "kunskap") av både världen och handlingar eller av VAD och HUR. Det möjliggör ett genomtänkt liv och ett utvecklingsbart och praktiskt-effektivt tänkande. Man kan ibland tro att detta tänkande, vår förståelse och vårt handlande försiggår ordlöst, men utan ord kan man inte utveckla sitt tänkande. Tänkandet kan bara utvecklas "dia logos" dvs. genom "logos" (dvs. "diskursen" med den andre och med sig själv). Vi kan höra orden inom oss, när vi tänker, och ibland också tänka "högt", dvs. högtalande trots frånvaron av en dialogpartner. Svordomar är ett klassiskt uttryck för hörbar förbannelse (med eller utan sällskap). "Dia-logos" innebär således diskurs: kommunikation med den andre. Ty "logos" betyder inte "tanke" utan "tänkandet" och "ordandet" (en "löpande" process eller dis-kurs).

Med språket får vi hjälp att, i gemenskap med varandra, utveckla vår kunskap om verkligheten och om handlandet. Det hjälper till att lära oss att veta "vad" och att överväga "hur". Erfarenheten hjälper oss (med stöd i tanke och språk) att planera och handla efter önskat mål och resultat. Allt detta är möjligt genom utvecklingen av en "kommunikativ" aktivitet, som hos människan sker via ett inte alltid medvetet, men noga utvecklat språkbruk.

Hur skapas orden? Der är svaret till denna fråga som gett upphov åt den s.k. "etymologi", dvs. kunskap om när och hur ett ord eller språkligt uttryck fått s.a.s. "fotfäste" i språkbruket. Man kan behandla dem som rena etiketter och

glömma (eller helt ignorera) vilka associationer som skapade dess användning. Vilket kan leda till förståelse men också till olika tolkningar och t.o.m. missuppfattningar.

I dagens historiska kultursituation har skriftspråket (på gott och ont), fått en dominerande position i språket och i förståelsen av ordens betydelse. Den uppfattas ofta som en "bokstavligen sagt" skriftligt synbar konstruktion av fonem och morfem. De synliga bokstäverna (konsonanter och vokaler) dominerar vår semantiska förståelse och skapelsen av nya termer.

Ögat (seende) och det alfabetiserade ordbruket styr vår retorik (dvs. vår talekonst och språkförståelse). Man glömmer bort att språket skapas, i grunden, genom röst och hörsel. Man förstår och förklarar det som sägs (även i talspråkligt sammanhang) genom bokstavlig, synlig association. Vi ignorerar att språket skapades med rösten och hörseln som prosodiska sinnesorgan och blir omedvetna om att också ljud får en semantisk betydelse. Endast vid sång och poesi kan det fonetiska elementet göra oss medvetna om sin "semantiska" roll.

När man läser Nietzsches förklaring om att (helt enkelt) säga att "Retorik är språket" (och ingenting annat), kan man reflektera över att talspråket utvecklades innan skriften kom till och att grekerna fann ordet "retorik" som betecknande för talelets fenomen, därför att konsonantparet RT ger en perfekt fonetiskt grund åt benämningen av vad vi gör när vi talar med varandra. Jag skulle vilja kalla detta "fonetiskt semantik".

Särskilt starka konsonanter kan ibland prägla den språkliga benämningen av ett föremål eller fenomen. Det är lätt att notera en speciell känsla som väcks vid användandet av ord som har, i grunden, konsonantparet ST: "Basta!", "stark", "måste", "stå", "bestå", "påstå", "test""post", "bäst" och "värst", "låst", t.o.m. "Stockholm" (och den "stackett" vid Mälaren som gav staden dess namn) osv.

Särskilt starkljudande konsonanter kan ha en benägen ordskapande funktion. T.ex. "Trång", "trassel", "krångel", "bråk". Det kan inte påstås att en viss konsonantkombination alltid har en associerad semantisk roll, men det är helt uppenbart att det gör det (omedvetet) i många fall. Man kan påstå att det är konsonanterna saken gäller och att vokalerna bara ger stöd åt deras ljud. I några gamla språk behöver man inte skriva vokalerna. I arabiskan, som har bara tre

vokaler (a, i, u (dvs. vårt "o")), skriver man inte dem i vanlig text. Bara ibland av pedagogiska skäl som ett slags accenttecken, ovanför eller nedanför ordets konsonanter.

Verbet i arabiskan använder 13 personböjningar (med skilda ändelser för maskulinum, femininum och duala former) som skiljer sig främst genom konsonanterna. I våra språk förekommer bara 6 böjningar.

Vokalerna har, även i vårt språk, i allmänhet bara komplementär semantisk betydelse. De fungerar i allmänhet bara som ett fonetiskt stöd till ordets konsonanter (oftast 3 sådana) som bär dess grundidé. Antalet konsonanter reduceras också i antal genom deras fysiologiska artikulation, t.ex: B=P, D=T, K=G, "U*i*" kan förvandlas till V: t.ex. "Uideo"(ViDeo) och konsonant-trion "SKP" eller "SPK" associeras med "seendet", exempelvis i "inSPeKtör", "aSPeKt-", "reSPe(k)t", "SKePsis", "tele-SKoP".

Från arabiskan lärde jag mig att genomsöka den etymologiska överföringen och semantiska likheten mellan orden i flera språk. Man synliggör detta genom att lyfta fram de tre centrala konsonanterna i de jämförande orden. Jag insåg direkt, t.ex., att det finska stadsnamnet "TuRku" är detsamma som "ToRG", vilket tyder på att staden uppstod ur en marknadsplats. Rysslands (**RySS**Land) namn har sin härstamning i **RoSL**agen, vilket måste ha påverkat det finska namnet på Sverige (**RuotSy**). Att ordet "robot" (RBT) är etymologiskt besläktat med "arbete" och tyska "Arbeit" är ganska uppenbart, särskilt med tanke på det ryska ordet "Rabota" (arbete), även om det passerat förbi våra etymologiska lexikon. Man känner däremot till att vårt "arvode" härstammar etymologiskt (genom metonymisk koppling) från "arbete". Lite roligt i detta sammanhang är det ironiska etymologin av ordet "arbete" på franska (o andra ormspråk): TRAVAIL, som härstammar från "TRePalium" som var det latinska namnet på ett tortyr-verktyg.

Det är viktigt att de centrala konsonanterna och den jämförande artikulationen (som begränsar antalet) avslöjar den etymologiska motsvarigheten mellan orden i olika språk. ToMTe på svenska kan indentifieras med "DueNDe" på spanska, "TiReD" på engelska är samma ord som "TRöTt" på svenska. Ibland kan det bli mer invecklat under tidens lopp. Vårt ord "KReDit" (som också har med latinets "CReDo" att göra") återfinns i det latinska ordet "CoRDis" som skapat vårt "HJäRTa" (tyska "HeRZ". Associationen mellan tron och hjärtat ("Vad har du på hjärtat?" kan det

låta) har skapat en internationel etymologisk gemenskap. Grekiskan har lämnat många spår i de europeiska språken. Orden "aPoTeK", "BuTiK" och "BoDeGa" är semantiska syskon (eller kusiner) över språken.

Konsonanternas likhet sprider ordens morfem från ett språk till andra och skapar en hel ordfamilj. Ordet "hjärta" (från "cordis"), återfinns hos oss i både "hjärtligt" och synonymen "kordial". Det skapar över hela vokabulären ett undermedvetet semantiskt igenkännande, som gör möjligt att någorlunda förstå vad som sägs i olika sammanhang och att ana betydelsen hos ord som man hör för första gången. Det kan då bli lustiga associationer som leder till missförstånd.

{<**Fotnot**:Etymologiska ordböcker försöker förklara hur orden i det egna språket har uppstått, men det saknas inte underliga associationer. Arabisk-okunniga etymologiska ordböcker finner ursprunget till ordet "makaber" i den franska pjäsen "Macabéerna", när det, uppenbarligen härstammar från arabiskan "makaber" (som har med det arabiska namnet på graven att göra).

Etymologin vid ordet "byrå" (försvenskat från franskan "bureau"), har en lustig sammanhang. Det härstammar från namnet på ett grovt ylletyg som utgjorde ytan på ett arbetsbord och gav namnet åt bordet som sådant. Därifrån sprider sig namnet till alla dem som sitter kring bordet och avgör behandlingen av olika frågor och så småningom kom namnet Byrå att beteckna hela huset och institutionen. Detta fenomen är ett exempel på det som kallas "metonymi" (metaforens "system") som jag ska återkomma till.}>

..-----